

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

ФАКУЛТЕТ „УПРАВЛЕНИЕ И АДМИНИСТРАЦИЯ“

Катедра „Публична администрация“

Владимир Димов Вълков

**РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНОТО ОСИГУРЯВАНЕ В
БЪЛГАРИЯ В СЪВРЕМЕННИТЕ УСЛОВИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

София

2014 г.

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

ФАКУЛТЕТ „УПРАВЛЕНИЕ И АДМИНИСТРАЦИЯ“

Катедра „Публична администрация“

Владимир Димов Вълков

**РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНОТО ОСИГУРЯВАНЕ В
БЪЛГАРИЯ В СЪВРЕМЕННИТЕ УСЛОВИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

Научен ръководител: доц. д-р Поля Кацамунска

София

2014 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита пред научно жури от катедра “Публична администрация“ при факултет „Управление и администрация“ на УНСС – гр. София.

Дисертационният труд, в обем 191 страници, се състои от увод, списък на съкращенията, списък на таблиците и фигурите, изложение в три глави, заключение, списък с използваната литература и приложения. Съдържанието на всяка от главите е разпределено в отделни параграфи, като в края на всяка глава са направени конкретните изводи. Основният текст съдържа 16 таблици и 5 фигури. Списъкът на използваните литературни източници се състои от 97 заглавия на български, руски, английски и интернет източници.

Дисертационният труд е обстойно обсъден на две катедрени заседания, проведени през месеците юни и юли 2014 г. Авторът на дисертационния труд е главен асистент и докторант на самостоятелна подготовка в катедра “Публична администрация“ към факултет „Управление и администрация“ на УНСС – гр. София.

Публичната защита на дисертационният труд ще се състои от 10.30 ч. на 16.12.2014 г. в УНСС, зала 2032А на заседание на Научното жури. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в отдел „Научни съвети“ в Университета за национално и световно стопанство.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалността на избраната тема има редица основния, намиращи израз в нейната икономическа, социална и дори политическа значимост. Необходимостта от подобни изследвания при днешните условия се предопределя от повишените изисквания към качеството на живот при пълноправното членство на България в Европейския съюз, от очакваните по-нататъшна глобализация на осигурителния сектор, финансова стабилизация и растеж на икономиката при условията на демографска криза.

Съвременната концепция за изграждане на модерна осигурителна система преоткрива ролята на пазара и индивидуалната инициатива, свободния избор и личната отговорност за социална защита като основни социални ценности на новата осигурителна политика. Тя изисква адекватност и съвместимост на осигурителните и икономическите отношения, принципно взаимодействие на пазара и държавата, на икономическата рационалност и социалната справедливост, на взаимопределеността между икономическата и осигурителната практика при вземането на решения. Затова проследяването на развитието на социалното осигуряване в България и изследването на неговото състояние, проблеми и тенденции е ключ към изработването на адекватен за европейската перспектива на България модел за структуриране, организиране, ресурсно осигуряване и регулиране на осигурителната система. На практика това означава избор на приоритети, дефиниране на очаквания при условията на ограниченост на ресурсите и прилагането на нови политики, подходи и механизми за решаването на социалните проблеми.

В българската научна литература тази проблематика е предмет на проучвания с интердисциплинарен характер и представлява интерес за мнозина учени, работещи в областта на икономиката, демографията, пазара на труда, финансите, публичната администрация и др. Както системата на социалното осигуряване в България като цяло, така и отделни аспекти и проблеми на тази система са предмет на редица научни и приложни изследвания. Сред най-утвърдени автори в тази научна област са Н. Павлов, Й. Христосков, Г. Гочев, Т. Нончева, Ев. Делчева, Е. Пенкова, Здр. Георгиев, Д. Враховски, К. Колев, Р. Койчева, В. Кръстева, Д. Нинов, Д. Димова и др. В чуждестранната литература проблемите на социалното осигуряване са изследвани от Д. Филип, Р. Мертон, Дж. Мърлес, М. Фелдстайн, Д. Хамермеш, Р. Холцман и др.

Обект на настоящото изследване е социалното осигуряване, **предмет** – неговото функциониране и реформиране в съвременните условия и в частност – пенсионното осигуряване, а **изследователски признак** - насоките за стабилизиране и подобряване на осигурителната система чрез повишаване събираемостта на вноските и подобряване на организацията.

Основен проблем за българската осигурителна система, характерен и за други европейски страни, е степента на устойчивост на принципа на солидарността на поколенията. Система като осигурителната има необходимост от финансова устойчивост и балансираност в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план. Предизвикателствата пред системата на социалното осигуряване в дългосрочен план за България са големи, тъй като тя се влияе от множество фактори. Що се отнася конкретно до финансово балансираното развитие на пенсионното осигуряване и на промяната на пенсионния модел, определящи екзогенни фактори са особеностите на

демографските промени, параметрите на макроикономическата среда и социалноосигурителните предизвикателства.

Теза. Фундаменталните рискове за социалното осигуряване в България се пораждат от демографските и икономическите фактори, които влияят на финансирането. За преодоляването на финансовата неустойчивост на социалното осигуряване в България се налага да се вземат адекватни решения, свързани с разходопокривната система.

Доказването на правдоподобността на тезата предполага проверка на следните подкрепящи я **работни хипотези**:

1. В условията на преход към пазарна икономика развитието и функционирането на системата на социално осигуряване са затруднени, а измеренията на кризата се откроят в различни насоки, но една от основните са финансовите проблеми на социалното осигуряване.

2. Социалноосигурителната система в България е под силното влияние на комплекс от фактори, сред които ключово значение има въздействието на демографския и икономическия фактори. Като цяло те обуславят режима на социалното осигуряване, вкл. режима на осигурителните плащания.

3. Изграждането на модели на фактическите осигурителни вноски е в зависимост от условията, при които ще се реализират националните политики. Подобряването на системата на социалното осигуряване налага предприемането на мерки за повишаване събираемостта на вноските с цел намаляване дефицита в бюджета на държавното обществено осигуряване през следващите няколко години.

Целта на изследването е, като се проучат и анализират състоянието и проблемите на социалноосигурителната система в България, да се очертаят възможните сценарии за неговото развитие и реформиране. В тази връзка е

необходимо да се уточни, че принципите, подходите, механизмите и политиките за модернизиране се адресират към социалното осигуряване в цялост, а практическите стъпки за тяхната реализация се конкретизират само по отношение на пенсионното осигуряване, в частност за най-голямата му подсистема – пенсиите за осигурителен стаж и възраст.

Основните задачи на дисертационното изследване са:

- Да се представят и обобщят теоретичните и концептуалните разбирания за социалното осигуряване и процеса на реформиране на тази система в съвременните условия като основа за изследване и анализиране на неговото състояние и проблеми.
- Да се разгледа и анализира функционирането на социалното осигуряване, в частност на пенсионното осигуряване, като функция от демографското възпроизводство на населението като производител (участващо с вноски и данъци във финансирането) и като потребител (бенефициент на плащания и услуги) в системата, от една страна, и от друга страна, вторично, т.е. производно от развитието на реалната икономика, от нейната структура, заетост, инвестиции, равнище и растеж на брутната добавена стойност.
- Да се изследва и определи значението на такива фактори, като: постъпили средства от осигурителни вноски, брой на лицата, заети по трудово правоотношение, разходи за пенсии, размер на максималния осигурителен доход, средномесечна работна заплата и др., за съществуването на разходнопокривната система.

4. Да се очертаят основните ключови насоки за подобряване състоянието на социалното осигуряване чрез проучване на добри практики, прилагани в

европейски контекст, и оценка на национални политики за модернизиране на социалното осигуряване в България.

5. Да се разработят и предложат варианти за по-балансирано развитие на социалното осигуряване, и в частност за промяна на пенсионния модел в близките няколко години.

Основните методи на изследване са анализ и синтез, индукция и дедукция, обобщения и анализи на базата на оценки на количествени данни, статистически методи, сравнителен анализ и авторови наблюдения, проучване на добри практики от чуждия опит, обзор на литературни източници, документален анализ (на законодателството и др.) и др.

Информационното осигуряване на изследването е извършено чрез статистически и административни източници, наблюдения и проучвания на автора.

Ограниченията на изследването се отнасят до:

1. Определящ фокус на изследването са състоянието и проблемите на пенсионното осигуряване и реформата на пенсионния модел.

2. Обобщени са само два мегахключови фактора с определящо значение за функционирането на социалноосигурителната система - демографският и икономическият фактор, тъй като те обуславят режима на социалното осигуряване, вкл. режима на осигурителните плащания.

3. Времевият период на изследването обхваща периода от 2000 – 2012 г. За някои показатели данните са само за определена година, в зависимост от възможностите на информационния източник.

4. Изследването е направено и ограничено в рамките на осем показателя: средногодишно население и средна продължителност на живота в България, темп на развитие на средната пенсия, разходи за социално осигуряване и

подпомагане, вноски за социално осигуряване, заети лица, безработни лица, размер на вноската, плащана от работниците за социално-осигурителната система в съотношение с този на работодателя и с размера на минималната месечна работна заплата.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е с общ обем 195 страници. Основният текст (190 с.) включва увод, изложение в три части, заключение, списък с цитираната и използвана литература, състоящ се от 97 заглавия. Основният текст е илюстриран с 16 таблици и 5 фигури. Има и 4 приложения.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

Първа глава. Концептуални основи на социално осигуряване в България

- 1.1. Социалното осигуряване като обществена система
- 1.2. Възникване и утвърждаване на социалното осигуряване
- 1.3. Реформата в социалното осигуряване в условията на преход
- 1.4. Институционална среда на социалното осигуряване

Изводи от първа глава

Втора глава. Състояние и проблеми на социалното осигуряване в България

- 2.1. Факторна обусловеност на социалното осигуряване
- 2.2. Анализ на състоянието на социалното осигуряване
- 2.3. Основни проблеми на социалното осигуряване

Изводи от втора глава

Трета глава. Перспективи за стабилизиране и подобряване на социалното осигуряване

3.1. Сценарии за развитие на социалното осигуряване

3.2. Национални политики за модернизиране на социалното осигуряване

3.3. Добри практики на социалното осигуряване в европейски контекст

Изводи от трета глава

Заключение

Списък на използваните източници в дисертационния труд

III. КРАТКО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Първа глава. Концептуални основи на социалното осигуряване в България

В параграф 1.1. *Социалното осигуряване като обществена система* се изяснява същността на социалното осигуряване като самостоятелна система. Основното предизвикателство пред социалното осигуряване е защита на интересите на обществото, които изискват създаването и функционирането на различни форми на социална сигурност - като социалното осигуряване, социалното подпомагане и др., за да се задоволят потребностите от средства за съществуването на нетрудоспособни лица, лишени от възможността да правят това на основата на трудова дейност и получаване на трудови доходи. Лицата, останали без трудови доходи, съставляват голяма съвкупност от хора, които, ако не бъдат осигурени с нужните им средства, натежават с издръжката си върху трудовите доходи на икономически активните членове

на семействата и водят мизерно съществуване. Държавата е заинтересована чрез задължително социално осигуряване да реши проблема с издръжката на нетрудоспособните граждани.

Социалното (общественото) осигуряване е основна форма за защита на лицата, които поради обективни причини не могат да работят, за да осигурят средства за своята издръжка. Осигурителните социални плащания заместват трудовото възнаграждение при рисковете болест, трудова злополука, майчинство, инвалидност, старост, смърт и безработица¹. На практика по-голяма част от населението на България е свързано със системата на социалното осигуряване, защото само пенсионерите са над 2 млн. души, а всички лица, упражняващи трудова дейност, под различни форми ползват също осигурителни права.

В параграф 1.2. *Възникване и утвърждаване на социалното осигуряване* са разгледани основните теории, свързани с концепцията за системата на социалното осигуряване, неговото развитие и еволюционните му промени през годините. Най-съществени са промените, които настъпват в пенсионното осигуряване. Те най-общо се отнасят до въвеждането на нови условия за пенсиониране, а всички стари пенсии се преизчисляват по новата пенсионна формула. Наред с усъвършенстването на обществената солидарна система се полага началото на задължителното допълнително осигуряване, изградено на капиталов принцип с индивидуални пенсионни сметки.

Социалното осигуряване се свързва главно със социалните и разпределителните отношения, а негов фундамент са производството и отношенията, свързани с функционирането и пазарната му реализация. Главен финансов източник на социалноосигурителните доходи са осигурителните вноски, основани на трудово възнаграждение. Подобен

¹ Гочев, Г., Б. Манов. Социално осигуряване. Тракия-М, 2004, с. 43-56.

подход заменя съдържанието с нормата чрез възприемане на приходно-разходния принцип като издръжка на предходното поколение от осигурителните вноски на сегашното. Съдържателната основа на социално-осигурителните доходи на сегашните „клиенти” на системата на социалното осигуряване е тяхното откупуване чрез направените от тях осигурителни вноски през трудовия им живот. И ако няма деформации, внасяните парични средства трябва да са в наличност. Приходноразходният принцип се прилага поради деформации в изразходването (изземването) на натрупаните средства от осигурителните вноски на поколението, което предстои да се осигурява, главно пенсионира.

В параграф 1.3. *Реформата в социалното осигуряване в условията на преход* се проследява и изяснява реформата, която е свързана с дълбоки, качествени изменения в системата. Според Н. Павлов тя е функция не само от промените в икономиката, но и в политиките, ценностната система, нагласите, народопсихологията, морала, правно-нормативните отношения и демографското възпроизводство². Но наред с това силно позитивно въздействие върху характера на реформата оказват глобализирането и интернационализирането на пенсионното осигуряване. Насърчаващ ефект имат интегрирането на националната икономика и трудовия пазар в Европейския съюз, активните въздействия на международните институции като Световната банка, Международния валутен фонд, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, Европейската комисия чрез предоставянето на ноу-хау за подобряване управлението на системата и финансова подкрепа, формирането на мотивация, визии и среда за радикални промени.

² Павлов, Н. Либерализация на социалното осигуряване. Абагар, 2007, с. 22-142.

Успоредно с позитивните социални изменения като взаимосвързан процес на дълбоки трансформации реформата в социалното осигуряване през преходния период често генерира негативни и болезнени последици за осигурените лица, бизнеса и държавата, предизвиквайки влошаване на доходното състояние и бедност сред настоящите бенефициенти, финансова дестабилизация, демотивация за участие на осигурителния пазар. Силата и тежестта на социалните последици зависи от много фактори, включително от продължителността, темпа и качеството на извършените промени в социалното осигуряване.

В параграф 1.4. *Институционална среда на социалното осигуряване* са разгледани органите и институциите, които осъществяват процесите, свързани със системата на социално осигуряване в България. Институционалната система, изградена и функционираща в областта на социалното осигуряване, обхваща комплекс от административните органи, сред които с ключово значение са Народното събрание (НС), Министерството на труда и социалната политика (МТСП), Националният осигурителен институт (НОИ), Националната агенция за приходите (НАП), Националната служба по заетостта (НСЗ), Националната здравноосигурителна каса (НЗОК) и др.

Централно място в институционалната структура на социалното осигуряване заема Националният осигурителен институт. Това е публичната институция, която управлява държавното обществено осигуряване в България и администрира задължителното осигуряване за общо заболяване и майчинство, безработица, трудова злополука и професионално заболяване, инвалидност, старост и смърт. Същевременно това е компетентната българска институция по прилагане на правилата за координиране на схемите за социална сигурност и международните договори в областта на социалното

осигуряване. Националният осигурителен институт има териториални подразделения във всеки от 28-те областни центрове на страната. Съществена характеристика на националните осигурителни институти като осигурителни органи е тяхната автономия. Тя се изразява в това, че изпълнително-разпоредителната власт на държавата по социално осигуряване се отделя от изпълнителната власт и се възлага на независими специализирани органи, които се отчитат пред законодателната власт.

На базата на направеното проучване в първа глава са направени следните по-важни изводи:

- Разбирането за същността на социалното осигуряване се свежда и осмисля като относително самостоятелна система за живот и възпроизводство на тази част от обществото, която по независещи от нея причини не е в състояние да си осигури доходи и условия за живот и възпроизводство. Нейната самостоятелност е в зависимост от положението и на обективно обусловената подсистема на съвкупното обществено възпроизводство, националната и социалната сигурност, обществените отношения, международната осигурителна система, както и демографското състояние на обществото.
- Формулирана е работна дефиниция за социалното осигуряване като система от социално-икономически отношения, които се пораждат при образуване, управление и разпределение на натрупаните средства от фондовете за социално осигуряване, формирани от вноски от определени източници и предназначени за разпределяне и задоволяване на потребностите на лица, по отношение на които са се сбъднали определени събития.
- Проследено е развитието на социалното осигуряване в България

и са изведени причините, обусловили кризата в него. В условията на преход към пазарна икономика функционирането на системата на социално осигуряване се затруднява както поради вътрешни проблеми, така и поради причини, предизвикани от икономическата стагнация в страната. Измеренията на кризата се открояват в различни насоки, като една от основните са финансовите проблеми на социалното осигуряване.

- Както българските, така и чуждите автори, работещи по изследваната проблематика, са единодушни в разбирането, че за по-доброто и рационално използване на средствата, предвидени за социално осигуряване, се налага да се извършват промени в системата за социално осигуряване. За преодоляването на проблемите, възникнали в системата на социалното осигуряване, се предлагат реформи, които, макар да залагат на различни подходи, имат за цел да повишат ефикасността от използването на средствата, предвидени за социално осигуряване.

- В съвременната версия на осигурителната стратегия на реформата почти се изключва пряката държавна намеса в продуктовото реструктуриране на корпоративния пенсионноосигурителен портфейл с изключение на публично-държавната схема. Възможностите за държавна намеса са в две посоки: от една страна, разграждане и финансово стабилизиране на старата солидарна система, и от друга, институционално и финансово бюджетно реструктуриране чрез активна осигурителна политика като съгласувани приоритети, задачи, програми, правила и мерки за въздействие с цел ограничаване действието на пазарните дефекти, на неравенството, на финансовите рискове и социалната несправедливост, породени от радикалните промени в преходния период.

- Институционалната среда определя механизмите за въздействие

върху системата за социално осигуряване и обхваща изградения и функциониращ в тази област комплекс от административни органи. Нейната роля е от съществено значение при разпределението на постъпилите парични средства за социално осигуряване.

Втора глава. Състояние и проблеми на социалното осигуряване в България

В параграф 2.1. *Факторна обусловеност на социалното осигуряване* се извеждат и анализират основните фактори, които оказват влияние върху социалното осигуряване. Сред комплекса от фактори със силно въздействие върху социалноосигурителната система демографският и икономическият фактор имат ключово значение. Това налага тяхното обстойно проучване в този параграф на изследването.

Ключовите елементи на демографския фактор са раждаемост, смъртност и формираният от тях естествен прираст.

Табл. 1. Раждаемост, смъртност и естествен прираст за 2000-2012 г.

Година	Раждаемост	Смъртност	Естествен прираст
2000	73 679 души (9.0 ‰)	115 087 души (14.1 ‰)	-41 408 души (-5.1‰)
2001	68 180 души (8.6 ‰)	112 368 души (14.2 ‰)	-44 188 души (-5.6‰)
2002	66 499 души (8.5 ‰)	112 617 души (14.3 ‰)	-46 118 души (-5.8‰)
2003	67 359 души (8.6 ‰)	111 927 души (14.3 ‰)	-44 568 души (-5.7‰)
2004	69 886 души (9.0 ‰)	110 110 души (14.2 ‰)	-40 224 души (-5.2‰)
2005	71 075 души (9.2 ‰)	113 374 души (14.6 ‰)	-42 299 души (-5.4‰)
2006	73 978 души (9.6 ‰)	113 438 души (14.7 ‰)	-39 460 души (-5.1‰)
2007	75 349 души (9.8 ‰)	113 004 души (14.8 ‰)	-37 655 души (-5.0‰)
2008	77 712 души (10.2‰)	110 523 души (14.5 ‰)	-32 811 души (-4.3‰)
2009	80 956 души (10.7‰)	108 068 души (14.2 ‰)	-27 112 души (-3.5‰)
2010	75 513 души (10.0‰)	110 165 души (14.6 ‰)	-34 652 души (-4.6‰)
2011	70 846 души (9.6 ‰)	108 258 души (14.7‰)	-37 412 души (-5.1‰)
2012	69 121 души (9.5 ‰)	109 281 души (15.0‰)	-40 160 души (-5.5‰)

Изт. Обобщени данни за периода на НСИ

От данните в табл. 1 ясно се вижда, че естественият прираст за всяка една от разгледаните години е отрицателен, което се дължи на по-високата смъртност спрямо раждаемостта като абсолютна стойност. За периода 2002 – 2009 г. се наблюдава тенденция за нарастваща раждаемост, което дава отражение върху постепенно намаляващ брой души, които се отнасят към естествения прираст. След 2009 г. раждаемостта бележи отново спад, който се дължи и на световната икономическата криза, отразила се и на нашата страна. За целия период смъртността е в рамките на едни и същи показатели с малки изменения за последващите години.

Специално внимание е отделено на раждаемостта като един от основните демографски процеси. Раждаемостта се разбира като демографски процес, отразяващ резултата от репродуктивното поведение на жените, а именно родените деца. В статистиката се наблюдават отделно живородените и мъртвородените деца, като под живо раждане се разбира раждането на дете, което дава поне един от следните признаци на живот: дишане, сърдечна дейност, мускулна дейност. Необходимо уточнение е, че в България съществува известно несъответствие при практическото прилагане на тази дефиниция, тъй като се използва срок, през който недоносеното дете трябва да живее след раждането, за да бъде записано като живо раждане, а не като аборт.

Не по-малко значим за социалноосигурителната система е икономическият фактор и неговото силно влияние се определя най-вече от постъпилите средства от осигурителни вноски в социалноосигурителната система, от броя на лицата, заети по трудово правоотношение, от разходите за пенсии и размера на максималния осигурителен доход, както и от средномесечната работна заплата.

Табл. 2. Основни макроикономически показатели за периода 2011 – 2060г.

Година	БВП	Реален ръст на БВП	Инфлация	Средна работна заплата за страната
	млн. лв.	%	%	лв.
2011	75 265,3	1,7	3,4	707,00
2012	77 702,8	1,2	2,6	739,01
2013	81 485,9	1,9	3,4	775,51
2014	86 244,7	3,1	2,4	814,83
2015	91 793,9	3,7	2,6	859,73
2020	121 409,3	3,2	2,0	1102,54
2030	181 986,2	1,8	2,0	1768,94
2040	250 760,3	1,1	2,0	2748,56
2050	329 259,3	0,7	2,0	3259,05
2060	431 263,4	0,4	2,0	5632,22

Изт.: Актюерски доклад на НСИ за 2012 г.

Анализът на данните от таблицата показва, че в дългосрочен план за периода 2011 – 2060 г. в България се очаква постоянен растеж на БВП и на размера на средната работна заплата като абсолютни стойности. Реалният ръст на БВП за България през периода 2011 - 2015 г. ще нараства, като след това за периода 2015 - 2060 г. ще намалява, като се очакват прогнозни стойност за 2060 г. - 0.4% пункта. Инфлацията за периода 2011 - 2015 г. ще варира между 2.4 и 3.4% , като се очаква за периода 2020 - 2060 г. тя да бъде със стойност 2.0%.

Табл. 3. Макроикономически и социалноосигурителни показатели за периода 2011 – 2013 г.

ПОКАЗАТЕЛИ	Отчет 2011 г.	Очаквано 2012 г.	План 2013 г.
Макроикономически			
БВП, текущи цени, млн. лв.	75 265	77 703	81 486
БВП, реален растеж, процент	1,7	1,2	1,9
ХИПЦ, средногодишен, процент	3,4	2,6	3,4
Равнище на безработица, процент	11,2	12,4	12,4
Заети, 15+, хил. души	2 949,6	2 916,6	2 914,7
- изменение спрямо предходната година		-1,1%	-0,1%
Средна работна заплата, лв.	707,3	764,3	806,5
- изменение спрямо предходната година		8,1%	5,5%
Социалноосигурителни			
Средногодишен брой осигурени лица, хиляди	2 765,7	2 765,2	2 777,4
- изменение спрямо предходната година		0,0%	0,4%
Среден осигурителен доход, обявяван от НОИ, лв.	594,2	619,7	637,8
- изменение спрямо предходната година		4,3%	2,9%
Брой безработни лица с право на обезщетение, хиляди	106,7	116,8	110,5
- изменение спрямо предходната година		9,5%	-5,4%
Средногодишен брой пенсионери (вкл. с международни спогодби), хиляди	2 227,3	2 217,6	2 212,9

Изт.: Актуерски доклад на НСИ за 2012 г.

Анализът на данните в таблицата показва, че БВП, който е очакван за 2012 г., нараства спрямо това, което е отчетено за 2011 г., а плануваното за 2013 г. е с по-високи икономически стойности от тези за 2012 г., т.е. налице е един постоянен нарастващ темп на БВП за периода от 2011-2013г. Броят на заетите лица през периода 2011 – 2013 г. бележи спад спрямо всяка една от посочените години спрямо предходната, което води до ръст на безработицата. За периода 2011 – 2013 г. средният осигурителен доход нараства за всяка една година спрямо предходната, от което следва постъпването на повече средства в системата на социалното осигуряване.

Параграф 2.2. *Анализ на състоянието на социалното осигуряване* включва осем показателя за изследвания период: средногодишно население и средна продължителност на живота в България, темп на развитие на средната пенсия, разходи за социално осигуряване и подпомагане, вноски за социално осигуряване, заети лица, безработни лица, размер на вноската, плащана от работниците за социалноосигурителната система като съотношение с този на работодателя и размер на минималната месечна работна заплата.

В параграфа е направен анализ на рисковете. При настъпването на рискове социалното осигуряване помага на засегнатите лица по-бързо да се адаптират към средата на живот, в която биват попаднали, т.е. да възстановяват нормалния за тях живот преди рисковете да настъпят.

Рискът предполага настъпването на неблагоприятни последици и се проявява в различни ситуации. Източниците за неговото проявление са многобройни - като напр.: временно или трайно заболяване, инвалидност, професионални заболявания и др. Доколкото тези събития водят до неработоспособност, те представляват социален риск. Обикновено социалното осигуряване покрива само тези рискове, при които неработоспособността е в резултат от настъпило вече събитие, което законодателството определя за важно.

Обект на държавното обществено осигуряване са и рисковете, които не водят до настъпване на неблагоприятен резултат както за лицето, така и за обществото. Майчинството е такъв риск. Осигурените социални рискове по българското законодателство, които съответстват на Конвенция № 102 от 1952 г. на Международната организация на труда за минималните норми на социалното осигуряване, са посочени в Кодекса за социално осигуряване и включват общо заболяване, трудова злополука, професионална болест, инвалидност, майчинство, безработица, старост и смърт.

В този параграф на дисертационния труд са представени в табличен вид данните от изследваните осем показателя със съответния анализ за всеки един от тях. Специално внимание е отделено на показателя вноски за социално осигуряване за периода на изследването.

Табл. 4. Вноски за социално осигуряване за периода 2000 - 2011г.

ФАКТИЧЕСКИ ОСИГУРИТЕЛНИ ВНОСКИ	
ГОДИНИ	МЛН. ЛВ.
2000	2 967,72
2001	2 975,55
2002	3 175,43
2003	3 692,20
2004	4 079,50
2005	4 420,28
2006	4 296,83
2007	4 890,28
2008	5 392,65
2009	5 273,07
2010	4 969,80
2011	5 509,59

Изт: Обобщени данни за периода на НСИ

Данните в табл. 4 показват растеж в размера на събираемостта на вноските за социално осигуряване, но този растеж е до 2008 г., след което се наблюдава спад до 2010 г. вкл., като през 2011 г. размерът на вноските отново започва да нараства. Това увеличаване на размера на събираемостта на вноските обаче е с далеч по-малки темпове от разходите, с които е свързана системата за социално осигуряване. Това води до постоянно нарастващ дефицит в социалноосигурителната система.

Друг важен показател са разходите за социално осигуряване и подпомагане.

Табл. 5. Разходи за социално осигуряване и подпомагане за 2000 - 2011 г.

РАЗХОДИ НА ПОД-СЕКТОР "СОЦИАЛНО-ОСИГУРИТЕЛНИ ФОНДОВЕ" ЗА ФУНКЦИЯ "СОЦИАЛНО ОСИГУРЯВАНЕ И ПОДПОМАГАНЕ"	
Години	млн. лв.
2000	3 177
2001	3 532
2002	3 438
2003	3 774
2004	4 339
2005	4 385
2006	4 699
2007	5 384
2008	6 517
2009	7 935
2010	8 187
2011	8 314

Изт.: Обобщени данни за периода на НСИ

От данните в табл. 5 е видно, че има постоянен темп на нарастване на разходите за социално осигуряване и подпомагане. Увеличаването на разходите води до дефицит на средства поради факта, че събираемостта на вноските е с по-нисък размер от тази, която е свързана с разходи.

В параграф 2.3. *Основни проблеми на социалното осигуряване* се поставя акцент на проблемите и предизвикателствата в системата. Една такава система като осигурителната има необходимост от финансова устойчивост и балансираност в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план. Предизвикателствата пред системата на социалното осигуряване в дългосрочен план за България са големи, тъй като тази система се влияе от множество фактори. Сред тях ключово значение имат демографските промени, икономическият растеж, доходите на работещите лица, доходите от инвестиции и всички други доходи, получавани от лицата и семействата,

нивото на безработица в страната, лихвеният процент, нивото на инфлация, както и правопропорционалното отношение между степента на поскъпването на живота и растежа на доходите на лицата и семействата. Това детерминира ключовата роля на социалната политика, провеждана от правителството.

Ако като цяло всички тези фактори окажат негативно въздействие върху социалното осигуряване, системата ще навлезе в критичен период, което ще се отрази и на възможностите за реформи в самата система за социално осигуряване. Неблагоприятно въздействие върху осигурителната система в България оказват и някои решения на управляващите, като това държавните служители, както и военнослужещите да се осигуряват за сметка на държавния бюджет. Това, според Й. Христосков, е далеч от рамките на солидарността с всички други служители и работници, които са извън тази сфера и се налага да плащат своите осигуровки³. Грешка е също така държавните служители да не плащат осигуровки не само поради това, че не е солидарно с всички други работещи, а и заради високото ниво на корупция в държавната администрация. По данни на Евростат България е сред първите пет страни по ниво на корупция от страните - членки на Европейския съюз.

На базата на направеното проучване във втора глава могат да бъдат изведени следните по-важни изводи:

- Сред комплекса от фактори, въздействащи силно върху социалноосигурителната система, демографският и икономическият фактор имат ключово значение. Като цяло те обуславят режима на социалното осигуряване, включително режима на осигурителните плащания.

- Изследването е ограничено в рамките на пенсионната система. Съществуващата пенсионна система е резултат от реформата в българското пенсионно осигуряване, стартирала през 1998 г. Тази системата се базира на

³ Христосков, Й. Реформите в социалното осигуряване. 2010, с. 312-320.

три стълба (задължително пенсионно осигуряване, задължително допълнително и допълнително доброволно пенсионно осигуряване).

- Разходнопокривният модел може да се разглежда като един вид социален трансфер на ресурси между поколенията, тъй като младите и работещите плащат “социален данък”, а нетрудоспособните получават доход (пенсия), който им осигурява потребление. Основната идея е, че работещите правят вноски към пенсионната система, а тези вноски се използват за изплащане на пенсията на нетрудоспособните в момента.

- Анализът показва, че съществуването на разходнопокривната система е изправено пред изпитание. В дългосрочен план съществуването на разходнопокривната система е под въпрос, защото отношението на броя пенсионерите към броя на работещите нараства, а това допринася за отрицателната възвръщаемост в системата като цяло.

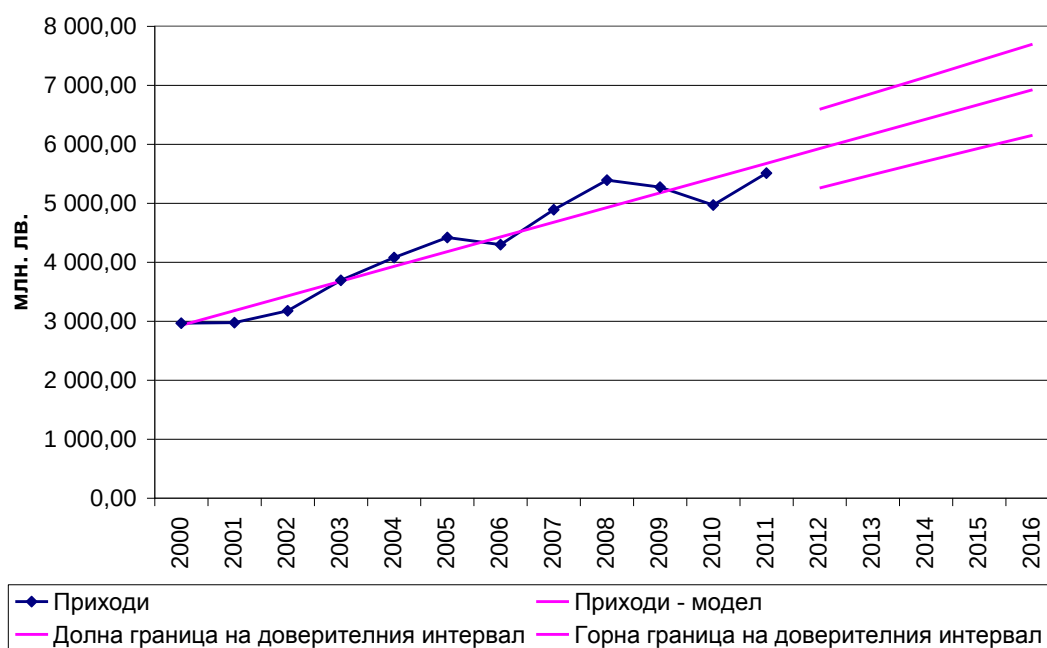
- Причините за сериозните проблеми в системата са както обективни (демографски, икономически, социални и др.), така и субективни (неудачни законодателни и други управленски решения). Нестабилната и често променяна нормативна уредба руши доверието в пенсионната система от страна не само на осигурителите и на осигуряваните лица, но и на пенсионерите в нея.

Трета глава. Перспективи за развитие и стабилизиране на системата на социалното осигуряване

В параграф 3.1 *Сценарии за развитие на социалното осигуряване* са разработени прогнозни модели (оптимистичен, реалистичен и песимистичен вариант) на разходите и приходите за социално осигуряване през следващите няколко години.

Авторовото проучване дава възможност да се предложат три сценария - оптимистичен, реалистичен и песимистичен – с оглед влиянието, което оказват изследваните стойности на основните фактори, влияещи върху системата за социално осигуряване. На тази основа могат да бъдат направени модели на развитие на основните единици, влияещи върху размера на вноските за социално осигуряване за следващите няколко години. Така изследванията на автора, представени чрез данните в таблиците в параграф 2 на втора глава, служат за разработването на модели на системата за социално осигуряване и по-конкретно на модели за приходите и разходите.

Фиг 1. Модел на приходите, прогноза и доверителни интервали на прогнозата за периода 2000 - 2016 г.

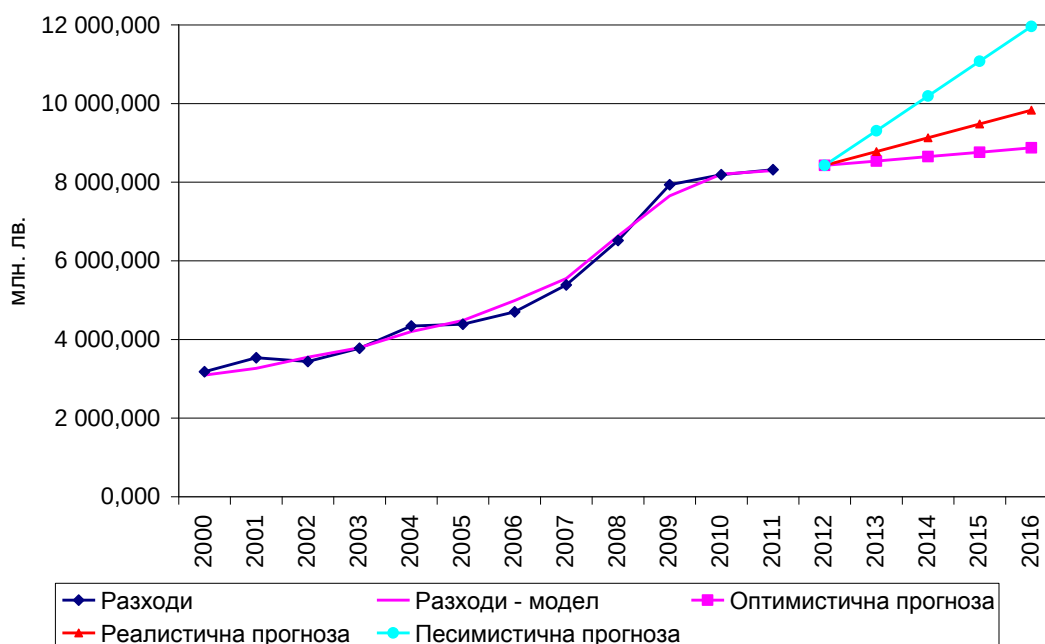
Изт.: Обобщени данни за периода на НСИ

Фиг. 1 ясно показва, че при събдването на оптимистичната прогноза за 2016 г. приходите от социалноосигурителни вноски ще бъдат в размер на около 8 млрд. лв., а ако се събдне песимистичната прогноза те ще бъдат около 6 млрд.лв. При реализирането на реалистичната прогноза приходите ще са в размер на около 7 млрд. лв.

Що се отнася до модела на разходите, той се базира на конкретното изпълнение на следния алгоритъм. Първо, за построяването на модела отново се използва стъпкова регресия. В резултат от приложението на стъпковата регресия се получава модел, в който факторите са два – времето и размерът на средната пенсия. Второ, проверката за мултиколинеарност обаче показва, че тези два фактора се намират в силна зависимост помежду си. Това налага да се отстрани единият от двата от модела. Отстранява се времето, тъй

като то има по-нисък стандартизиран регресионен коефициент, по малка стойност на t и съответно - по-високо равнище на значимост, отколкото размерът на средната пенсия. По този начин в модела остава само един фактор.

Фиг. 2. Модел на разходите, песимистична, реалистична и оптимистична прогноза за периода 2000 - 2016 г.

Изт.: Обобщени данни за периода на НСИ

От фиг. 2 става ясно, че при сбъдването на оптимистичната прогноза разходите за социално осигуряване през 2016 г. ще бъдат около 9 млрд. лв., а при реализиране на песимистичната прогноза те ще бъдат 12 млрд. лв. При сбъдване на реалистичната прогноза разходите ще бъдат около 10 млрд. лв.

Прогнозирането на приходите и на разходите дава възможност да се прогнозира и разликата (салдото) между тях. Това е изключително важно,

защото показва дали бюджетът на социалното осигуряване е в състояние на излишък или на дефицит. За да се направи прогноза за салдото са изчислени разликите между:

- екстраполационната прогноза на приходите, която може да се приеме за аналог на реалистичната прогноза на приходите, и реалистичната прогноза на разходите;
- долните граници на доверителните интервали на екстраполационната прогноза на приходите, които могат да се интерпретират като аналог на песимистичната прогноза на приходите, и песимистичната прогноза на разходите;
- горните граници на доверителните интервали на екстраполационната прогноза на приходите, които могат да се интерпретират като аналог на оптимистичната прогноза на приходите, и оптимистичната прогноза на разходите.

В най-общ план обобщените изводи от фиг. 1 и фиг. 2 могат да бъдат представени така: Първо, при реализирането на оптимистичната прогноза за приходите за 2016 г. - в границите на около 8 млрд. лв., съпоставима с оптимистичната прогноза за разходите - в размер на 9 млрд. лв., ще се получи бюджетен дефицит около 1 млрд. лв. Второ, при реализирането на песимистичната прогноза за приходите от осигурителни вноски за 2016 г. - в размер на около 6 млрд. лв., и реализирането на песимистичната прогноза за разходите за същата година - в размер на около 12 млрд. лв., ще се получи бюджетен дефицит в размер на около 6 млрд. лв. Трето, при реализирането на която и да е от прогнозите във фиг.1 и фиг. 2 бюджетният дефицит, свързан с осигурителните вноски за приходите и разходите, ще бъде в границите между 1 и 6 млрд. лв.

Параграф 3.2 акцентира на *Националните политики за модернизиране на социалното осигуряване в България*, насочени към въздействие на ключовите фактори, които са обстойно анализирани във втора глава, параграф 2.1 на дисертационното изследване. Сред тях от първостепенно значение е демографският фактор.

Политиката в сферата на демографското развитие, оказваща силно влияние върху социалното осигуряване в България, е пряко свързана с подобряване на показателите, които оказват влияние върху демографското развитие, и по-конкретно показателите за раждаемост и тенденциите в миграционните процеси. В дългосрочен план основният стратегически документ, очертаващ националната политика в тази сфера, е Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 – 2030 г. От изпълнението на основните цели на стратегията⁴ се очаква да се повиши раждаемостта, което на свой ред ще спре бързото намаляване на населението. Несъмнено това ще окаже благоприятно въздействие върху социалното осигуряване, тъй като увеличената раждаемост след време ще спомогне за по-голям брой на трудоспособното население, а от тук и до по-висока приходност във вноските за социално осигуряване.

Целта на Стратегията за демографско развитие е забавяне темповете на намаляване броя на населението с тенденция за стабилизирането му в дългосрочен план и осигуряване на високо качество на човешкия капитал, включващ хората с тяхното здравословно състояние, образование, способности и умения.

⁴ Актуализирана национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 - 2030 г. с. 6-20.

Що се отнася до политиката в социалната сфера, включваща системата на образованието, здравеопазването и социалното развитие на децата, е необходимо въвеждане на преференции в ползването на публични услуги за семействата с деца, както и подобряване на социалната инфраструктура и насочването ѝ към осигуряване на благоприятни условия за отглеждане и социално развитие на деца.

Наред с това осигуряването на достъпна, широко разпространена и съвместима със съвременните характер и форми на заетост мрежа от детски ясли и детски градини следва да се превърне в държавна политика и инвестиция на държавата и обществото. Прилагането на адекватни мерки би гарантирало по-голяма сигурност в бъдещите майки за раждане и отглеждане на деца и би стимулирало възпроизводството на населението. Така увеличената раждаемост ще се отрази благоприятно върху задълбочаващата се криза в социалното осигуряване, защото колкото повече са работещите, толкова повече вноски ще постъпват за социално осигуряване.

Една от основните цели пред политиката, осъществявана в икономическата сфера, е да се развие социалното осигуряване и се увеличи заетостта сред трудово активните лица. Това предпоставя изработването на стратегия с ясно поставени цели, които имат за задача увеличаване на заетите лица в икономиката на страната, което ще намали безработицата. В резултат се очакват по-големи приходи в бюджета на социалното осигуряване и намаляване на разходите, свързани с безработните лица.

В параграф 3.3. *Добри практики на социалното осигуряване в европейски контекст* са разгледани модели на социално осигуряване в страни - членки на Европейския съюз. Това са Германия, Франция, Кралство Великобритания и Испания. Изборът на тези четири държави се дължи на обстоятелството, че те играят ключова роля в развитието на Европейския съюз. Нещо повече,

подобно на България и в тях има тенденция за увеличаване на лицата в надтрудоспособна възраст като относителен дял от цялото население. Представени са основните механизми, чрез които те се опитват да подобрят системите си за социално осигуряване.

Направеният сравнителен анализ дава възможност да се открият основните прилики и разлики в социалноосигурителната система на тези страни. На първо място трябва да се посочи, че лицата, които получават по-високи доходи, имат и по-голяма осигурителна тежест, т.е. принципът на солидарност при тях е развит във висока степен. Що се отнася до България, при сегашната осигурителна система са облагодетелствани лицата с високи доходи поради ниската граница на максималния осигурителен доход. Затова точно тук трябва да се направят промени в осигурителната система на нашата страна. През преходния период бяха извършени промени, насочени основно към увеличаване тежестта върху лицата с ниски доходи, или бяха предприети такива непопулярни мерки, като увеличаване продължителността на осигурителния стаж и възраст. От приложенията става ясно, че всяка една от разгледаните страни има своите различия, но те са съобразени със социалноосигурителната политика на съответната държава. Опитът на тези страни показва, че в България трябва да се направят драстични промени точно в системата за осигурителната тежест за лицата с по-високи доходи.

На базата на направеното проучване в трета глава могат да се обобщят следните по-важни изводи:

- Предложени са три сценария - оптимистичен, реалистичен и песимистичен – за развитието на събираемостта на вноските за социално осигуряване. Те са разработени с оглед влиянието, което оказват изследваните стойности на основните фактори, влияещи върху системата за социално осигуряване.

- Анализът на социалноосигурителните системи в четирите страни на Европейския съюз показва съществени различия, които се дължат най-вече на националните специфики и особености. Социалноосигурителните системи в европейските страни са различни, но те се координират чрез разпоредбите на Европейския съюз.
- Европейската интеграция и реформата в пенсионното осигуряване са взаимопроникващи се процеси на една обща, стратегическа цел. Те осигуряват равнопоставен достъп до пазарите на пенсионното осигуряване в обединена Европа, облекчават трудовите миграции на човешките ресурси и взаимното признаване на придобитите осигурителни права в 28-те страни – членки на ЕС.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационното изследване е посветено на състоянието и проблемите на социалното осигуряване в България, тъй като неговото модернизиране е водещ стратегически приоритет, условие и предпоставка за ефективна стопанска дейност, за икономически растеж, устойчива заетост, спестявания и по-високо качество на живот в програмите на постсоциалистическите преобразувания в България и в другите страни от Централна и Източна Европа. При тези условия целта е чрез изграждането на финансово балансирани, надеждни, ликвидни и икономически стабилни пенсионни системи, с капацитет за адаптивност, иновативност, гъвкавост и координираност в рамките на Европейския съюз, да се отговори на изискването на Лисабонската стратегия за създаването на конкурентоспособна икономика, основана на знанието и гарантираща висок стандарт на живот в страните - членки на Общността.

Изследването показва, че сама по себе си осигурителната система в България е сериозен проблем с многопосочни влияния, а статуквото е неблагоприятно. Това е така, защото на всеки петима работещи се падат да бъдат осигурявани с техните вноски по четирима пенсионери, а бизнесът и домакинствата правят всичко възможно да минимизират своята осигурителна лепта.

В резултат от проучването се установи, че истинският проблем на осигуряването в България не е, че вноските във фондовете са малко. Това е следствието. Причината е, че осигурителната система (също като данъчната) не създава интерес у бизнеса и домакинствата да излязат от сивата икономика и да генерират доходи както за себе си, така и за бюджета и осигурителните фондове. На практика фундаменталните рискове за социалното осигуряване в България се пораждат от демографските и икономическите фактори, които влияят на финансирането.

На базата на направените изводи от цялостния анализ и проведеното изследване могат да се направят следните по-важни обобщения и заключения.

Първо, социалноосигурителната система на България се нуждае от стратегия за реформа, чрез която да се увеличат постъпленията на вноските за пенсионно осигуряване. За тази цел трябва да се придадат нови характеристики на регулациите и контрола върху поведението на системата и да се даде приоритет на потребителя на конкретните продукти и услуги в неговите пазарно-суверенни измерения и нагласи.

Второ, пенсионната реформа може да бъде ориентирана към текущи и дългосрочни промени. Към текущите промени можем да отнесем включващото консервативно изменение на най-значимите параметри на обхвата, финансовото осигуряване и размера на плащанията, изискванията за

трудов стаж и пенсионна възраст, рационализирането на процесите и процедурите в едностепенна разпределителна система с цел поддържане на относително финансово равновесие в програмите и повишаване възвръщаемостта на спестяванията. Дългосрочните промени са свързани с извършването на радикални реформи в базовата структура, финансовите, кадровите, информационните и социалните стратегии на пенсионно-осигурителната система.

Трето, в съвременната версия на осигурителната стратегия на реформата почти се изключва пряката държавна намеса в продуктовото реструктуриране на корпоративния пенсионноосигурителен портфейл с изключение на публично-държавната схема.

Приноси в дисертационния труд:

Първо, осмислени и обобщени са концептуалната същност, принципите и функциите на социалното осигуряване и на тази основа е проследен процесът на реформиране на социалноосигурителната система в България в условията на преход към пазарна икономика.

Второ, анализирани са факторите, влияещи силно върху състоянието и функционирането на социално осигурителната система в България, като са изведени и определени два от тях като основни - демографският и икономическият фактор.

Трето, предложени са три сценария - оптимистичен, реалистичен и песимистичен – с оглед влиянието, което оказват изследваните стойности на основните показатели и на тази база са разработени модели на развитие на основните единици, влияещи върху размера на вноските за социално осигуряване за следващите няколко години.

Четвърто, синтезирани са главните направления за подобряване на социалното осигуряване чрез проучване на опита и добрите практики на водещи европейски страни, както и основните насоки, заложи в националните стратегии и програми на българското правителство.

Списък на публикациите, свързани с дисертационния труд:

1. Вълков, Вл. Съвременни тенденции в развитието на социалното осигуряване в България. - Сборник доклади от международна научна конференция на тема: „Глобализъм, регионализъм и сигурност“, 19-21.09.2013 г., Издателски комплекс – УНСС, с. 344-346.
2. Вълков, Вл. Същност и принципи на социалното осигуряване. - Сборник доклади от международна научна конференция на тема: „Глобализъм, регионализъм и сигурност“, 19-21.09.2013 г., Издателски комплекс – УНСС, с. 347-351.
3. Вълков, Вл. Институционална система на социалното осигуряване. - Международна научна конференция на тема: „Регионалното развитие в България: Тенденции и перспективи“, 30-31.05.2012 г., Издателски комплекс – УНСС., с. 143-145.
4. Вълков, Вл., Предизвикателства пред публичната пенсионноосигурителна система в България. - Юбилейна научна конференция на тема: „Публичната администрация - предизвикателства и перспективи“, 30-31.10.2008 г., С., с. 121-123.